

Da li kapitalizam gubi svoju progresivnost i postaje destruktivan? Da li je moguće da se čak bliži svom kraju? Ovakvo razmišljanje zvuči poznato, ali se o ovim pitanjima danas razgovara mnogo više nego ikada pre. Majkl Hart i Samir Amin, obojica među vodećim kritičarima savremenog kapitalizma, razgovaraju o budućnosti sistema, pokretima otpora sistemu i alternativama koje ti pokreti nude.

KAKO JE KAPITALIZAM POSENILIO

SAMIR AMIN i MAJKL HART
KAMILA A. LUNDBERG
i MAGNUS VENERHAG

S engleskog prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen

K. A. Lundberg & M. Venerhag: Na sastanku Svetskog socijalnog foruma u Porto Alegreu bili su mnogi intelektualci levičarske orijentacije. Vas dvojica ste takođe bili tamo. Zašto?

Majkl Hart: Meni je skup u Porto Alegreu bio zanimljiv sa stanovišta pokreta koji se bore protiv globalizacije, a koji su dosad imali dve osnovne mane. Pre svega, pokreti u Severnoj Americi i Evropi nisu uspeli da se prošire na druge krajeve sveta u kojima možda postoji jednak otpor politici Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i Svetske trgovinske organizacije. Skup u Porto Alegreu bio je prilika da se ti pokreti prošire, da se transformišu i povežu u neku obuhvatniju mrežu. Druga njihova mana jeste to što su oni imali prevashodno protestni karakter. Mislim da većina ljudi koji učestvuju u njima shvata da pokret mora da ima i neki konstruktivni moment, da on mora da predlaže alternativna rešenja. Mislim da je Porto Alegre i u tom smislu bio veoma koristan.

Samir Amin: Ja smatram da je skup u Porto Alegreu važan zato što pokazuje da se i te kako može obrazovati neka globalna levica koja bi mogla da doprinese promeni trenutne ravnoteže: trenutni odnos snaga, naime, ide u prilog kapitalu, i rezultat je istorijskog razvoja započetog pre mnogo decenija. Svetski socijalni forum želeo je da prevaziđe rascepanost različitih protestnih pokreta i da bude alternativa neoliberalnoj globalizaciji. U završnoj deklaraciji piše da se kapitalizam nekako mora regulisati, da se u obzir moraju uzeti i socijalni interesi radničkih klasa i naroda. Osim toga, jačanje vojnog sektora

široj sveti stoji u tesnoj vezi s neoliberalnom, transnacionalnom strategijom kapitalizma. Zato je borba protiv rata sastavni deo borbe protiv neoliberalizma.

Lundberg & Venerhag: Obojica insistirate na jedinstvu. Mislite li da levica treba da pokuša da dođe do jedinstvenog stava o savremenom kapitalizmu?

Hart: Nisam siguran da baš moramo da se složimo oko toga. O tim pitanjima treba raspravljati, i o njima se i jeste raspravljalo, a među učesnicima skupa u Porto Alegreu postoje velike razlike. Ne možemo poći od toga da ćemo se svi složiti o svemu. Cilj nisu jedinstvo i dogovor nego interakcija i razgovor.

Amin: Slažem se u potpunosti. Bilo bi opasno i neproduktivno ako bismo pokušali da se složimo baš oko svakog pitanja, pa čak i oko onih najvažnijih. Levica mora da dostigne nešto što bih ja nazvao konvergencijom uz poštovanje razlika. U ovom trenutku postoje mnogi pokreti (lokalni, regionalni itd.), i svi oni predstavljaju različite vidove otpora i protesta. Njihove vizije društva i budućnosti možda se uopšte ne podudaraju, možda se čak i sasvim razilaze. Zato sam i predložio da ova konvergencija uz poštovanje razlika ima tri okosnice: kritiku kapitalizma, kritiku imperijalističke dimenzije kapitalizma i radikalizaciju demokratije. Kad je o demokratiji reč, treba doći do zajedničkog stava o opasnostima nekakve demokratije niskog intenziteta, da tako kažem, situacije u kojoj na izborima možete dati glas ovom ili onom kandidatu, a da se time zapravo ne menja ništa na stvari. Mislim da su mnogi ljudi, i svako ko je iole progresivan, protiv takvog stanja i da žele

nešto više. To ne znači da se svi oni slažu oko toga šta je bolje. Postoje različite analize ovih protivrečnosti i različite ideje o najefikasnijim strategijama za promenu. Te razlike moramo poštovati.

Lundberg & Venerhag: Izgleda da se tokom proteklih godina ipak nešto dogodilo. Sada se i u širim krugovima, pa čak i među desničarskim analitičarima, vodi rasprava o slabostima kapitalizma. Mislite li da u skorijoj budućnosti može da dođe do sloma kapitalističkog sistema?

Hart: Slažem se s tim da kapitalizam prolazi kroz krizu, on stalno prolazi kroz krize, ali kriza nije isto što i slom. Kad je reč o tradicionalnom kapitalizmu, a isto važi i za ovaj savremeni, moramo da shvatimo kako krize u stvari funkcionišu, kako one u krajnjoj liniji zapravo jačaju sistem. Mislim da se to može reći i za razne ratove koji se danas vode. Ratovi, naime, predstavljaju krizu svetskog poretka, ali oni su krize koje taj poredak utvrđuju, a ne krize koje pokazuju njegova slaba mesta ili najavljuju njegov slom. Nemam pojma šta će se desiti za trideset godina, ali sam siguran da treba raditi na menjanju modernog kapitalizma. Ne bih baš prihvatio tvrdnju da kapitalizam "objektivno" mora da se uruši. Ako dođe do transformacije kapitalističkog sistema, biće to transformacija putem stvaranja alternativnih rešenja, a ne putem korišćenja sistemskih slabosti kapitalizma ili njegovog razaranja. Neće nam sistem učiniti uslugu i umreti, mi sami moramo da se potrudimo.

Amin: U osnovu, i ja se slažem s tim. U istoriji se već dešavalo da se sistem iznenada uruši, kao što je to bio slučaj sa Sovjetskim Savezom. Međutim, mislim da analitički nije mnogo pro-

duktivno ako tvrdimo da će se sistem srušiti zbog sve većih protivrečnosti unutar njega samog. Te protivrečnosti i te kako postoje, ali sistem uglavnom zna kako da ih iskoristi, da se transformiše i da preživi.

Lundberg & Venerhag: Šta su onda te sve veće protivrečnosti ili sukobi unutar savremenog kapitalizma?

Hart: Sve veća razlika između bogatih i siromašnih i sve veća “beskorisnost”, “neupotrebljivost” čitavih delova sveta. Kapitalizam ima sve veće probleme da stanovništvo sveta uključi u proces proizvodnje. Malo oklevam da upotrebim stari marksistički pojam “vojska suvišnih radnika”, pošto mislim da se ovde ipak radi o nečem drugom. Međutim, istina je da kapitalizam ima sve veće probleme da stanovništvo sveta uključi u proces proizvodnje.

265

Amin: Ja bih ovo formulisao malo drugačije. Kapitalizam je dugo bio progresivna snaga u istoriji čovečanstva, tako je i Marks govorio. Možemo to i ovako reći: širenje tržišta mnogo je više bilo integrativan proces nego proces isključivanja. Sada smo došli do tačke na kojoj se ovaj odnos između integrisanja i isključivanja okreće, i to ne samo privremeno, zbog manje stope rasta, nego iz dubokih, suštinskih razloga. Sve veći deo svetskog stanovništva je beskoristan, kao što je Majkl upravo rekao. Na to i mislim kad kažem da je kapitalizam posenilio. Njegova progresivnost se gubi, a njegova destruktivnost sve je veća. Ako želimo da svako uživa u sve većem blagostanju, potrebna nam je neka druga organizaciona matrica. No, čak i ako je moja pretpostavka tačna, ona još uvek ne kazuje da će senilni sistem odumreti sam od sebe: taj bi proces, nai-

me, mogao da stvori i nešto još gore od kapitalizma, ako to uopšte možemo da zamislimo.

Lundberg & Venerhag: U knjizi koju je Majkl napisao s Antoniom Negrijem uveden je pojam imperije. Šta je razlika između vašeg pojma Imperije i nečeg što bi bilo običan nastavak imperijalizma?

Hart: Imperijalizmi XIX veka stalno su bili u međusobnoj konkurenciji. Danas je ta konkurencija među dominantnim nacionalnim državama manje važna od njihove međusobne saradnje, tako da tradicionalni model imperijalizma više nije tipičan za našu epohu. Osnovna razlika između imperijalizma i Imperije jeste to što Imperija nema ni centar ni periferiju. Kad kažem da Imperija nema centar, ne mislim da u okviru tog globalnog sistema ne postoji nikakva hijerarhija. Pravo pitanje na koje moramo da odgovorimo glasi: kakav je odnos između Sjedinjenih Država i Imperije? U knjizi smo rekli da Imperiju određuju bomba, novac i etar (odnosno nove mogućnosti komunikacije), a da su Vašington, Njujork i Los Anđeles nosioci tih triju elemenata imperijalne moći. Međutim, moć Sjedinjenih Država ne treba ni precenjivati. Ne mislim da su SAD kao država-nacija u stanju da kontrolišu sve što se dešava na svetu. Time, dakako, ne želim da kažem da između SAD i drugih nacionalnih država ne postoje značajne razlike, ali ako želimo da razumemo kompleksne hijerarhijske sisteme, te razlike moramo relativizovati, ne smemo SAD proglašavati vrhom čitavog sistema. Osim toga, mislim da su SAD daleko manje moćne nego što to same misle. Često nas zbunjuje to kako SAD vide same sebe.

U svakom slučaju, tako mi razumemo taj pojam imperije. Umesto jednog središta svetske moći, mi predlažemo koncepciju distributivne mreže moći koja nije ništa manje opresivna, štaviše, ona je u mnogo čemu čak i opresivnija. Zbog toga nam i treba sasvim drugačija politička strategija. S vremena na vreme retorički jeste korisno reći da SAD kontrolišu sve i biti antiamerički raspoložen. Međutim, isto tako mislim da to nije baš sasvim tačno, mislim da treba osmisliti različite strategije. Anti-amerikanizam kao politička praksa i orijentacija prilično je snažan i u samim SAD i izvan njih. A to još nije dovoljno, još nije sasvim primereno situaciji.

Lundberg & Venerhag: Samire, da li se ti slažeš s ovim?

Amin: Samo donekle, čini mi se da ovo nije sve. Kapitalistička ekspanzija bila je imperijalistička od samog početka. Mislim da tradicionalno tumačenje imperijalizma kao pozne faze kapitalizma nije sasvim tačno. Zato ja i insistiram na tome da se čitav sistem, zvali ga mi imperijom ili ne, etiketira kao imperijalistički. Vrlo je problematično to čitanje istorije kao niza hegemonija, čitanje kakvo predlaže Imanuel Valerštajn i koje u stvari kaže da jedna hegemonija uvek smenjuje drugu. Realno gledano, hegemonija je uvek bila relativna, u daleko većoj meri nego što su vođe hegemonijskih sila to mislile. Vlast nije hegemonija, vlast je odsustvo hegemonije, što, opet, ne znači da tu hijerarhije uopšte ne postoje. Sada smo, međutim, došli do novog stadijuma, od sada će među različitim delovima centra biti sve manje protivrečnosti. Mogli bismo govoriti i o

nastanku nekog kolektivnog imperijalizma. No to, kažem, ne znači da hijerarhija ne postoji, ne znači čak ni da ne postoji neki specifično američki imperijalistički projekt. Treba raditi na mobilisanju, ali ne protiv naroda SAD nego protiv američkog vojnog hegemonijskog projekta. Taj se projekt od 1990. godine nalazi u prvom planu, otkako je započela čitava serija ratova, a ona će se, sudeći po poslednjim izjavama, i nastaviti. Na ovom mestu, dakako, moramo povući razliku između Evrope i SAD. Interesi evropskog transnacionalnog kapitala ni po čemu se ne razlikuju od interesa američkog, ali američko društvo iz istorijskih razloga akcenat stavlja na slobodu a ignoriše jednakost, dok u Evropi to nije slučaj. Zato je socijalizam i izmišljen baš u Evropi a ne u SAD. Zato i mislim da se u Evropi može rekonstruisati neka ozbiljna levica, i zato mislim da je Evropa, više nego SAD i daleko više nego Japan, mada iz sasvim drugih istorijskih razloga, u stvari prava slaba karika u ovom imperijalističkom sistemu koji operiše na globalnom nivou. U Forumu zemalja Trećeg sveta otpočeli smo diskusiju na ovu temu s nekim evropskim levičarima. Ove snage mogu da obrazuju jezgro rekonstruisane levice u Evropi. Mislim da je pitanje imperijalizma presudno. Ako previdimo imperijalističku dimenziju, neće biti ni evropske levice.

Lundberg & Venerhag: Stiče se utisak da se moć nacionalnih država povećala posle II. septembra, bar kad je u pitanju kontrola nad građanima. Kako će to uticati na ulogu i moć države, za koje se danas tvrdi da su sve manje značajne?

Amin: Ne možemo reći da se moć nacionalne države smanjuje, mislim da je to sve vrlo protivrečno. Možemo se složiti oko jednog osnovnog principa, a to je da nema ekonomije bez politike. Kapitalizam ne može da funkcioniše bez politike i bez država. No, ako pogledamo kako je moć danas organizovana, kakve su njene forme, shvatićemo da ima nečeg i u stavu da je moć nacionalne države, onakve kakvu danas znamo, nastajala s vremenom, kroz istoriju, ali da je sa sve snažnijom globalizacijom opala.

Hart: Možda je korisnije da govorimo o transformisanju regulacionih elemenata države, a ne o njihovom nestanku. Možemo imati iste ličnosti, iste funkcije, iste institucije, s tim što one imaju drugačiju ulogu ili drugačiju orijentaciju. Kažemo da nacionalna država nestaje, da se “skuplja”, ali se državne strukture, od Regana i Tačerove nadalje, uopšte nisu skupile, naprotiv, čak su i porasle. Treba postaviti pitanje pravca u kom će se promene odvijati. Tako ne bismo rizikovali da kažemo da politika slabi ili da slabi politička kontrola, jer to sigurno nije tako.

Lundberg & Venerhag: U istoriji socijalizma uloga države oduvek je bila protivrečna, oscilirala je između proleterskog internacionalizma i prava na državnu suverenost. Ima li, sa stanovišta levice, danas uopšte prostora za nacionalnu državu?

Hart: U svom idealnom obliku, socijaldemokratski projekt uvek je podrazumevao i državu kao garanta blagostanja i određene, mada uvek ograničene, kanale za demokratsko učestvovanje. Jedan deo pitanja odnosi se na stepen u kom je takav projekat danas još ostvariv, dakle,

ne na to da li je on još uvek poželjan, nego da li je ostvariv. Pitanje državnog suvereniteta je, opet, nešto drugo. Slažem se s tim da potčinjene države treba da insistiraju na državnom suverenitetu i da u tome ima nečeg progresivnog, ali u dominantnim državama nacionalizam je uvek i svuda nešto vrlo ružno.

Amin: Nikad mi se nije dopadala ta reč, nacionalizam. Pošto sebe smatram internacionalistom, za mene je ona uvek bila nešto opasno, vezano za odbranu buržoazije i imperijalizma. Svest o nacionalnom jeste važna, ali to je nešto sasvim drugo. Evropska levica, a naročito njen podmladak, ima neku naivnu sklonost da poriče značaj nacionalne dimenzije. Nacionalna arena još uvek je veoma značajna za klasnu borbu i formiranje političke svesti. Ovi ljudi žele da prevaziđu naciju, i imaju dobre razloge za to. Međutim, u sadašnjim okolnostima dominantni kapital može da iskoristi tu odbojnost prema svemu nacionalnom u svoje svrhe, i to se već i dešava. To važi čak i za potčinjene države kao što je Egipat, odakle ja i potičem. Tamo je slabljenje nacionalnog dovelo do nečeg mnogo goreg nego što je to nacionalizam, naime do islamizma. Ljudi moraju da se osećaju kao deo nekog kolektiva, makar i manjeg, za koji misle da ima određeno opravdanje. Egipatska arapska nacija, ma kako taj pojam bio protivrečan i ograničen, i ma kako njega vladajuća klasa zloupotrebljavala, jeste imala i svoje dobre strane. Islamizam je, međutim, potpuno destruktivan. Establišment u SAD shvatio je to veoma rano, a o tome svedoče i savezi koje je on sklapao ne samo s talibanima nego i s najrazličitijim islamističkim pokretima. Zato nikako ne smemo potcenjivati politiki značaj koji nacija u tom smislu još uvek ima.

Lundberg & Venerhag: Majkl, ti izgleda više naglašavaš dobre strane antinacionalizma.

Hart: Apsolutno. Benedikt Anderson kaže da su nacije fiktivne zajednice. Možda tu formulaciju možemo i da obrnemo: nacije su ponekad nažalost jedina zajednica koju ljudi mogu da zamisle. Ja, međutim, mislim da se kolektivi mogu konstruisati i na neki drugi način. Ako neko kaže da hoće da se bori protiv svih oblika nacionalizma, i ako su islamistički internacionalizam ili internacionalizam neoliberalnog kapitala jedine mogućnosti za to, onda se slažem s tim da treba smisliti i neka alternativna rešenja. Ali mislim da nacija nije jedini alternativni osnov identiteta.

Amin: To može da bude i klasa.

Hart: I klasa, svakako.

Amin: Nadam se da ona može da bude i značajnija od nacije. Anderson je u pravu kad kaže da je nacija imaginarna zajednica, ali čim je neko zamisli, ona postaje realna, postaje realna zajednica.

Hart: Naravno da je realna, ali ne svedoči li to o skućenosti naše mašte ako je nacija jedina zajednica koju možemo da zamislimo? Hoću reći, možemo valjda da zamislimo i druge zajednice! Mislim da antiglobalistički pokreti upravo to i čine.

Lundberg & Venerhag: Ako te nove kolektive pogledamo u kontekstu stvaranja novih vidova demokratije, kakve realne mogućnosti za alternativna politička rešenja uopšte postoje?

Hart: Nisam siguran da li su ti novi pokreti u ovoj fazi već spremni da predlože konkretna alternativna rešenja, ali neki eksperimenti s mrežama su veoma zanimljivi. Toni Negri i ja

uveli smo termin mnoštva (multitude), i on je donekle sličan Samirovoj konvergenciji uz poštovanje razlika, možda mu je samo akcenat malo drugačiji: u zajedničkom projektu ta mnoštvenost, te razlike i dalje postoje i ne smanjuju se. Mislim da je mreža sasvim dobra metafora za to: mreža nikad ne uspostavlja stroge polove, stroge opozicije, pošto uvek postoji način da se oformi nekakav trougao, metaforički govoreći. To je jedna od najčudnijih stvari u svemu što se dogodilo u Sijetlu: grupe za koje se mislilo da su objektivno nespojive (sindikalci i ekološke grupe, ali i anarhisti, crkvene organizacije, homoseksualci itd.) radile su zajedno i imale su isti cilj, tako da njihove razlike uopšte nisu bile dominantne. Sve te razlike rasporedile su se po toj specifičnoj strukturi mreže. Zato i mislim da je takva geometrijska metafora dobra. Postoji neki efikasan mehanizam za obrazovanje trouglova, za uljučivanje drugih tačaka iz mreže, zahvaljujući kojem neki zajednički projekt može da se ostvari. Mislim da se to suštinski razlikuje od raznih ujedinjenih frontova ili koalicija. Moramo da ažuriramo predstavu o društvenim pokretima, jer sada postoji nešto sasvim novo, sada je došlo vreme eksperimentisanja s još uvek nedovoljno razvijenim demokratskim formama.

Lundberg & Venerhag: Kad je reč o heterogenosti, marksizam je već dugo predmet kritike; prebacuje mu se da se i suviše bavi kategorijom klase, a da zanemaruje druge vidove opresije. Da li se neki univerzalni politički cilj uopšte može povezati s predstavom o izdiferenciranim političkim subjektima?

Hart: Da, na to Toni Negri i ja i mislimo kad govorimo o politici mnoštva. Tokom osamdesetih mislilo se da u SAD postoje dva osnovna modela političkog organizovanja. Jedan je počivao na jedinstvu – tako su, recimo, funkcionisale razne tradicionalnije partije; ponekad je to čak izgledalo kao ilustracija one klasične marksističke teze o primarnoj podeli društva. Postoje i drugi vidovi borbe, ali oni su sekundarni i funkcionišu u okviru ovog jedinstva. Međutim, politika identiteta osporila je ovakvo stanovište, ona polazi od razlika i od samostalnosti različitih vidova borbe: neke se vode oko seksualnosti, neke oko pitanja roda, rase itd. Danas mi se čini da je ova podela prevaziđena, odnosno da tu više ne postoji neki jasan odnos protivrečnosti. U Sijetlu se to sasvim dobro videlo. Mislim da je protivrečnost između identiteta odnosno identičnosti i razlike prevaziđena kad smo otkrili da između raznolikosti i zajedništva postoji kontinuitet. No, da se vratim na vaše pitanje, mislim da se na ovom polju mogu sprovesti dragoceni eksperimenti s različitim vidovima demokratije, ali da se još nisu stekli uslovi u kojima bismo mogli izneti plan za neku alternativnu društvenu formaciju.

Lundberg & Venerhag: U Sijetlu su sindikati odigrali značajnu ulogu, a u mnogim zemljama Evrope oni već tradicionalno igraju presudnu ulogu u socijalističkom pokretu, na nivou nacionalne države, dakako. Međutim, na skupu u Porto Alegreu učestvovalo je tek veoma malo sindikata iz Prvog sveta. Koju ulogu sindikati danas uopšte mogu da imaju unutar leve?

Hart: Naravno da sindikati, generalno gledano, mogu da odigraju značajnu ulogu, ali pojedini sindikati uopšte nisu progresivni ili imaju veoma mali potencijal za progresiju. Mislim da osnovni problem nije izbor između sindikata i drugih društvenih grupa, nego između pojedinih konkretnih sindikata. Neki sindikati su veoma bliski ovim antiglobalističkim pokretima, dok drugi to nisu. Neki su zainteresovani za promene, neki nisu.

Amin: Ja mislim da se svi sindikati trenutno nalaze pred velikim izazovom. Sam fenomen sindikata jeste proizvod jedne sasvim određene faze u istoriji kapitalizma, naročito fordovske faze, u kojoj su nastajala velika industrijska postrojenja i radnici se koncentrisali u velike celine, u kojoj je postojala oštra granica između tzv. plavih kragni i belih kragni itd. U to je vreme ekspanzija tržišta integrisala sve takve grupe, a nije ih marginalizovala. Takav je bio taj opšti okvir, on je imao specifične organizacione matrice, specifične ciljeve, verodostojnost, legitimnost, podršku itd. Sada se, međutim, nalazimo u periodu u kom se te organizacione matrice demontiraju, ali se nove još nisu sasvim iskristalisale. I to za sindikate predstavlja izazov. Radni ljudi okupljeni u njima imaju zajedničke objektivne interese, ali nisu organizovani tako da te interese mogu i da ostvare. Kako sad u takvoj situaciji može da se povрати makar kakav stepen jedinstva? Tu i tamo postoje sindikati koji su počeli da razmišljaju o novoj situaciji, na primer SUD u Francuskoj, jedan od osnivača mreže ATTAC i veoma aktivan na skupu u Porto Alegreu. I u Italiji postoje neki granski sindikati koji su svesni ovih novih prilika; o tim pitanjima sistematično raspravlja

CUT u Brazilu, COSATU u Južnoj Africi i KCTU u Južnoj Koreji. Mislim da pomenuti izazov postoji svuda, i zato mislim da moramo biti otvoreni za diskusiju o pomenutim pitanjima, kako bismo jednom mogli da osmislimo nove vidove organizovanja koji bi bili primereniji ovoj novoj situaciji.

© The authors

© Eurozine (www.eurozine.com)